

SOVIETINĖS LIETUVOS BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS VERTINIMAS LIETUVIŲ TEISININKŲ IŠEIVIŲ DARBUOSE¹

Gintaras Šapoka

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Teisės filosofijos ir istorijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2714 697
El. paštas gsapoka@mruni.eu

Pateikta 2011 m. kovo 23 d., parengta spausdinti 2011 m. birželio 15 d.

Anotacija. Straipsnyje aptartos lietuvių teisininkų išeivių publikacijos emigracinėje spaudoje, kuriose analizuota sovietinės Lietuvos baudžiamoji teisė. Didžioji dalis tiek akademinės, tiek praktinių teisininkų dalis gresiant sovietinėms okupacijoms pasitraukė į Vakarų. Ten gebėjo suburti akademinę pajėgą ir publikavo savo teisės tyrinėjimus, aktyviai reiškėsi spaudoje. Sovietinės baudžiamosios teisės problematika, nors ir nebuvo dažna šiuose leidiniuose, tačiau atlikti tyrimai, pateiktos pastabos ir išvados yra reikšmingos teisės istorijos, baudžiamosios teisės raidos pažinimui. Emigravę teisininkai dėl ribotų išteklių ne visuomet galėjo atlikti išsamesnius tyrimus. Didžiausias dėmesys sovietinės baudžiamosios teisės srityje buvo skirtas baudžiamosios teisės šaltinių raidai.

Reikšminiai žodžiai: teisininkai išeiviai, sovietinė baudžiamoji teisė.

1 Straipsnis parengtas pagal projektą „Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos darbuose“, kurį finansuoja Lietuvos mokslo taryba (projekto sutartis VAT-04/2010).

Įvadas

XX a. viduryje susiklosčiusi Lietuvos valstybei nepalanki padėtis – sovietinės ir vokiečių okupacijos – lėmė didelę lietuvių tautos migraciją į Vakarų. Didžioji dalis buvusių Lietuvos teisininkų kaip tik artėjant antrajai sovietiniai okupacijai pasitraukė iš Lietuvos. Išeiviai dar gyvendami laikinosiose pabėgėlių stovyklose ėmėsi aktyvios veiklos. Mūsų išeivių profesūra drauge su kolegomis pabėgėliais iš Latvijos, Estijos, Vokietijos pabėgėlių stovyklose 1946 m. gebėjo netgi organizuoti ir įkurti Pabaltijo universitetą, kurio rektoriumi kurį laiką buvo Vladimiras Stankevičius (Vladas Stanka)². Suprantama, teisininkams užsiimti savo profesine veikla buvo begalė trukdžių, daugeliui jų teko pamiršti teisininko praktiką. Nepaisant iš esmės nepalankios situacijos bet kokiai tolesnei teisininko veiklai, išeiviai sugebėjo organizuotis, įsteigė teisininkams skirtą periodinį leidinį „Lietuvis teisininkas“, kuriame aktyviai buvo skatinama užsiimti teisinių problemų analize, puoselėjant viltį, kad Lietuvos okupacija ilgai netruks ir grįžus į Lietuvą teks atkurti, keisti ir tobulinti buvusią teisės sistemą.

Išeivijos teisininkų, o ypač akademinę, bendruomenę mėginta vienyti 1952–1965 m. JAV (Čikagoje) leidžiant žurnalą „Teisininkų žinios“. Žurnale raginta teisininkus aktyviai užsiimti Lietuvos teisės problemų analize, moderniosios teisės doktrina, ypač siekiant revizuoti buvusią teisės sistemą, iškeliant pagrindines problemas ir bandant jas spręsti brėžiant naujos atkurto Lietuvos teisės sistemos kontūrus, netgi turint tikslą inicijuoti naujų įstatymų, kodeksų kūrimą³. Pabrėžta, kad esant pakankamam intelektualiniam potencialui ir aktyviai raginant teisininkus imtis darbo, būtina peržiūrėti nepriklausomos Lietuvos teisę. Suprantama, didžiausio dėmesio sulaukė viešoji, ypač konstitucinė, teisė, o kaip probleminės teisės šakos minėtos administracinė ir baudžiamoji teisė⁴. Vis dėlto iš pradžių buvo bandyta nagrinėti galiojusią teisę, siekiant įvardyti jos trūkumus ir bandant ieškoti sprendimo būdų.

Receptuotas ir Lietuvoje galiojęs (išskyrus Klaipėdos kraštą) carinės Rusijos 1903 m. baudžiamasis statutai, kaip ir kiti receptuoti įstatymai, taip ir nebuvo oficialiai išverstas į lietuvių kalbą, o tai dar labiau apsunkino jo taikymą. Nors pats Baudžiamasis statutai nepriklausomos Lietuvos teisininkų laikytas klasikinės baudžiamosios teisės idėjų atspindžiu ir pakankamai pažangiu kodeksu, tačiau išeivijoje sulaukė nevienareikšmių vertinimų. J. Kairys, svarstydamas apie būsimos, nepriklausomos Lietuvos teisę, neigiamai vertino tiek privatinės, tiek viešosios teisės receptuotus šaltinius konstatuodamas, kad receptuoti carinės Rusijos įstatymai buvo nevykę ir netgi tik priimti carinėje Rusijoje jau buvo savo turiniu pasenę, nelabai tinkami esamiems teisiniams santykiams reguliuoti: „Nemažais griozdais tenka laikyti Baudžiamąjį statutą ir abu procesus. Visi jie susidėjo iš masės straipsnių, kurių tarpe, atrodo, jau kūrimo metu buvo netinkamų praktiškam gyvenimui.“⁵ Teisininkai išeiviai pabrėžė, kad per visą nepriklausomybės

2 Klimka, L. Iš Vilniaus baroko į Vokietijos barakus [interaktyvus]. *Mokslo Lietuva*. 2004, 13 [žiūrėta 2009-12-09]. <<http://www.lms.lt/ML/200413/20041320.htm>>.

3 Stravinskas, P. Teisininkai, nepalūškime! *Teisininkų žinios*. 1955, 11: 3.

4 Kairys, J. Kai kurių teisinių problemų išvakarėse. *Teisininkų žinios*. 1954, 6: 4–5.

5 *Ibid.*

laikotarpį taip ir nesugebėta parengti naujo baudžiamojo kodekso. 1938 m. Valstybės Tarybos sudaryta komisija baudžiamajam kodeksui rengti, vadovaujama J. Papeckio, iki okupacijos parengė pirmą knygą, kuri iš esmės apėmė baudžiamosios teisės bendrąją dalį, tačiau šio projekto dalies išsamesnės analizės išėivijos teisininkų publikacijose mes nerasime. Nors vienas iš baudžiamojo kodekso projekto rengėjų K. Nausėdas patį projektą išvežė iš Lietuvos ir išėivijos spaudoje pristatė kaip modernų kodeksą, vis dėlto sunku spręsti, kiek kitiems išėiviams teisininkams jis buvo prieinamas⁶. Kitose publikacijose, skirtose minėtam projektui, iš esmės buvo skurdžiai nušviečiama tik projekto pirmosios knygos struktūra⁷. Pats carinės Rusijos 1903 m. baudžiamasis statutas didesnio teisininkų emigrantų dėmesio taip pat nesulaukė. Publikacijose nerasime išsamesnės baudžiamųjų įstatymų analizės, o tik atskiras, trumpas Baudžiamojo statuto turinio apžvalgas, ne visai teisingai konstatuojant, kad vos tik okupavus Lietuvą šių įstatymų galiojimas iš karto nutrūko ir nuo 1940 m. gruodžio 1 d. įsigaliojo sovietinės Lietuvos baudžiamieji įstatymai⁸. Tokį menkesnį teisininkų išėivių susidomėjimą baudžiamosios teisės problemomis galima bandyti paaiškinti dviem priežastimis. Pirmiausia, nepriklausomoje Lietuvoje baudžiamosios teisės mokslo problemos platesniam ratui skaitytojų nebuvo aktualios tiek, kiek konstitucinės, tarptautinės ar civilinės teisės mokslo šakų, nebuvo ir tokių didelių mokslininkų pajėgų⁹. Antra, vyravo išėivių nuostata, kad galiojusį Baudžiamąjį statutą galima būtų pratęsti galioti atsikūrusioje Lietuvoje, kol bus priimtas naujai parengtas kodeksas, todėl išsamesnė buvusių baudžiamųjų įstatymų analizė, matyt, laikyta netikslinga.

Taigi, buvo atlikta bent tam tikra Lietuvoje galiojusių baudžiamųjų įstatymų apžvalga, o sovietinės Lietuvos baudžiamajai teisei iš pradžių dėmesio visai nebuvo skirta. Tikėtasi, kad sovietų okupacija nebus ilgalaikė, todėl, matyt, emigravę teisininkai nesiėmė nagrinėti tariamai neaktualios sovietinės baudžiamosios teisės. Kitas dalykas – sovietinė baudžiamoji teisė laikyta nevertinga teisės tyrinėjimams medžiaga, nes atsikūrusios Lietuvos tolesnei teisės raidai tai neaktualu: tokių įstatymų dėl jų sovietinio turinio aiškaus prieštaravimo klasikinės baudžiamosios teisės principams neįmanoma nei receptuoti, nei panaudoti toliau rengiant būsimąjį baudžiamąjį kodeksą. Sovietinės baudžiamosios teisės problematika nelabai buvo aktuali ir to meto skaitytojams.

Teisininkų išėivių tyrinėjimų objekte sovietinė teisė atsiranda nuo šeštojo dešimtmečio vidurio kaip viena iš sovietinės okupacijos pasekmių, siekiant išanalizuoti ir pabrėžti baudžiamąją teisę kaip sovietinio režimo įrankį. Vis dėlto publikacijų šia tema nėra daug, o ir klausimas šis dažnai liečiamas tik bendro pobūdžio straipsniuose, nagrinėjant patį sovietinį režimą, keliant klausimą tarptautinės teisės kontekste. Vienintelėje V. Vai-

6 Maksimaitis, M. *Valstybės Taryba Lietuvos teisinėje sistemoje (1928–1940)*. Vilnius: Justitia, 2006, p. 154.

7 Masiulis, B. Valstybės Taryba. *Teisininkų žinios*. 1958, 25–26: 13.

8 Brazinskas, J. Baudžiamoji materialinė teisė. *Naujienos*. 1975, 276: 4; 1975, 277: 4.

9 Nepriklausomoje Lietuvoje pagrindinis baudžiamosios teisės specialistas buvo V. Stankevičius, jis 1925 m. išleido „Baudžiamosios teisės paskaitas“, teisinėje periodikoje savo pavienius tyrinėjimus skelbė S. Bieliackinas, praktikai J. Lembergass, J. Tomkus, J. Vabalas-Gudaitis, A. Diržys, R. Burokas, V. Jurgutis ir kiti. Tik 1937 m. VDU Teisės fakultete patvirtintos disertacijų temos skirtos baudžiamosios teisės šakai – Mirties bausmė, Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė ir kitos. Žr. Andriulis, V. *Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918 II 16 – 1940 VI 15) teisinės sistemos kūrimo bruožai*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1998, p. 16, 26.

tiesiogiai svarbi ir Lietuvai¹¹.

Šiame straipsnyje kaip tik ir siekiama apžvelgti išeivijos teisininkų atliktus, kad ir negausius, bet lietuviškoje literatūroje pirmą kartą pateikiančius kritiškus vertinimus, savitą požiūrį, sovietinės teisės raidos tyrinėjimus. Analizuodami emigrantinę periodiką ir tyrinėjimų publikacijas šia tema galėtume skirti du pagrindinius aspektus: a) sovietinių baudžiamųjų įstatymų genezė, jų priėmimo aplinkybės ir bendrieji bruožai; b) atskirų nusikaltimo sudėčių raidos analizė ir vertinimas.

1. Sovietinės baudžiamosios teisės šaltiniai ir jų bendri bruožai

Iš pradžių derėtų atkreipti dėmesį, kaip apskritai išeivija vertino įvestus naujus sovietinius įstatymus. V. P. Raulinaitis atkreipė dėmesį į patį Lietuvos okupacijos faktą ir kaip tai vertintina remiantis tarptautinės teisės normomis. Nurodyta, kad tik esant teisėtai okupacijai, nepažeidžiant tarptautinės teisės nuostatų yra įmanomas okupuojančios šalies paskirtos administracinės valdžios įsakymų taikymas okupuotos valstybės teritorijoje, tačiau tokiu atveju buvę įstatymai turėtų likti galioti toliau¹². Suprantama, tokia nuostata negalėjo būti priimta ir palaikoma sovietinėje Lietuvoje, nes Lietuvos tariamas įstojimas į Sovietų sąjungą viešai negalėjo būti traktuojamas kaip okupacija. Vis dėlto V. P. Raulinaitis pabrėžė, kad, esant neteisėtai sovietinei okupacijai, bet kokie okupantų primesti įstatymai neturi privalomosios galios Lietuvos valstybei, kartu nurodydamas, kad užtrukusi faktinė okupacija gali sukurti naujus privatinis ar netgi viešosios teisės srities reguliuojamus teisinius santykius pagal okupanto primestą galiojančią teisę, tad atsikūrusi valstybė privalės įvertinti okupacinius įstatymus ir vietos administracijos buvusių veiksmus bei susikūrusius santykius¹³. Tačiau iš esmės čia omeny turėti tik privatinės teisės norminiai aktai, kurių pagrindu galėtų susiformuoti teisiniai santykiai. Viešojoje teisėje okupacinių norminių aktų peržiūrėjimas svarstytinas tik restitucijos atžvilgiu.

Išeivių sovietinės baudžiamosios teisės tyrinėjimuose labai mažai dėmesio skirta sovietinių baudžiamųjų įstatymų galiojimo įvedimui prasidėjus pirmajai sovietinei okupacijai po 1940 m. birželio 15 dienos. Iš J. Brazinsko straipsnio galima susidaryti įspūdį, kad iki pat 1940 m. gruodžio 1 d. Lietuvoje tarytum buvo tam tikras baudžiamosios teisės šaltinių vakuumas. Autorius nurodė, kad sovietiniai įstatymai įsigaliojo iškart – nuo gruodžio 1 d., tačiau tuomet lieka neaišku, kokie įstatymai galiojo nuo

10 Vytautas Vaitiekūnas iki 1944 m. J. Katilius (1903–1984). V. Vaitiekūnas buvo aktyvus Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos narys, advokatas. Aktyviai reiškėsi išeivijos, VLIK'o veikloje, redagavo emigrantų leidinį „Į laisvę“, nuo 1949 m. gyveno JAV. Iš *Lietuvių enciklopedija*. 37 tomas. Boston, 1985, p. 625.

11 Vaitiekūnas, V. *Sovietinis teisingumas. Postalininių sovietinių pagrindinių baudžiamųjų įstatymų apžvalga*. New York, 1958, p. 6.

12 Raulinaitis, V. P. Okupanto įsakymų teisinė vertė. *Tėvynės sargas*. 1954, 11: 142–143.

13 *Ibid*, p. 146.

okupacijos pradžios – birželio mėnesio – iki gruodžio mėnesio? J. Brazinskas taip pat nurodė, kad po gruodžio 1 d. įsigaliojo sovietinės Lietuvos baudžiamieji įstatymai, tačiau faktiškai tuo metu tokių nebuvo¹⁴. Iš tiesų buvo kiek kitaip. Po 1940 m. birželio 15 d. buvo revizuotas 1903 m. Baudžiamasis statutas ir kiti baudžiamieji įstatymai, panaikinant ar pataisant atskirus straipsnius (pvz., Karo teismo įstatų nuostatos dėl mirties bausmės taikymo)¹⁵. Vėliau Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas kreipėsi į TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą su prašymu, kad būtų leista įvesti RTFSR įstatymus sovietinėje Lietuvoje. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas lapkričio 6 d. priėmė įsaką „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos, Latvijos ir Estijos Tarybų socialistinių respublikų teritorijoje“¹⁶. Taigi tuo metu nebuvo jokių TSRS, t. y. sovietinių sąjunginių, baudžiamųjų kodeksų, o kaip pagrindinis baudžiamosios teisės šaltinis įvestas federacijos subjekto – Sovietų Rusijos 1926 m. baudžiamasis kodeksas. Šis kodeksas, kaip ir kiti sovietiniai baudžiamieji įstatymai, įsigaliojo Lietuvoje Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku nuo gruodžio 1 d. ir taip buvo galutinai nutrauktas iki tolei galiojusių Lietuvos valstybės baudžiamųjų įstatymų galiojimas¹⁷.

Kodėl tokia baudžiamosios teisės šaltinių padėtis susidarė Sovietų Sąjungoje, kodėl nebuvo atskirų sąjunginių respublikų baudžiamosios teisės šaltinių? 1924 m. Sovietų Sąjungos konstitucija¹⁸ nustatė, kad TSRS aukščiausieji valdymo organai nustato sąjunginius baudžiamosios teisės ir proceso įstatymų pagrindus (II sk. 1. str.)¹⁹. Taigi tarytum susidaro išpūdis, kad sąjunginėms respublikoms buvo palikta teisė priimti savus baudžiamuosius kodeksus laikantis sąjunginių baudžiamųjų įstatymų pagrindų, tačiau šia teise nebuvo pasinaudota. Anot V. Vaitiekūno, vėliau įsigalėjęs Stalino režimas naikino bet kokią galimybę respublikoms turėti teisminę savivaldą ir atskirai priimtus savus baudžiamosios teisės šaltinius²⁰. 1936 m. pakeista TSRS Konstitucijos formulotė dėl baudžiamosios legislacijos ir nuo šiolei įstatymų leidyba šioje srityje tampa išskirtine sąjunginių aukščiausiųjų organų kompetencija (14 str.)²¹. Tokia Konstitucijos formulotė nebepaliko jokių galimybių sąjunginėms respublikoms rengti savus baudžiamuosius kodeksus.

Baudžiamosios teisės įstatymų leidybos pokyčiai galėjo atsirasti tik pasibaigus Stalino valdymui. 1957 m. vasario 11 d. pakeitus TSRS Konstitucijos 14 straipsnį iš

14 Brazinskas, J. Baudžiamoji materialinė teisė. *Naujienos*. 1975, 277: 4.

15 Andriulis, V.; Maksimaitis, M.; Pakalniškis, V.; Pečkaitis, J. S.; Šenavičius, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 459.

16 Abramavičius, A.; Čepas, A.; Drakšienė, A.; Nocius, J.; Pavilionis, V.; Prapiestis, J.; Švedas, G. *Baudžiamoji teisė. Antras papildytas leidimas*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 79.

17 RTFSR baudžiamasis kodeksas su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. LTSR Teisingumo liaudies komisarato leidinys, 1941.

18 Konstitucija paskelbta 1923 07 06 TSRS Centrinio Vykdomojo Komiteto, o galutinai suredaguota II TSRS Tarybų suvažiavime 1924 01 31.

19 Konstitucija Sojuzu Sovjetskich Socialističeskich Respublik (1924.01.31) [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1924/red_1924/5508661/chapter/1/#2000>.

20 Vaitiekūnas, V., *supra* note 11, p. 7.

21 Konstitucija (Osnavnoj zakon) Sojuzu Sovjetskich Socialističeskich Respublik (1936.12.05) [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/chapter/2/#1200>.

esmės vėl buvo numatyta galimybė sąjunginėms respublikoms savarankiškai išleisti savo baudžiamuosius kodeksus, suprantama, laikantis sąjunginių įstatymų, tačiau iš pradžių kaip tik trūko pagrindinių sąjunginių baudžiamųjų įstatymų nuostatų, pagrindų, kurių nuostatas turėtų atkartoti sąjunginiai kodeksai. Tokie pagrindų nuostatai – TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų baudžiamųjų įstatymų pagrindai – buvo priimti TSRS Aukščiausios Tarybos 1958 m. gruodžio 25 d.²² Kyla klausimas: kodėl buvo grįžta prie ankstesnio baudžiamosios teisės įstatymų leidybos kompetencijų atribojimo tarp sąjunginių respublikų ir centro organų modelio? Ar tai reiškė siekį įgyvendinti Konstitucijoje numatytą sąjunginių respublikų suverenumą? Tokios intencijos iš esmės abejotinos. Prieš priimant anksčiau minėtus Baudžiamųjų įstatymų pagrindus sovietinėje teisės doktrinoje imta kelti klausimą, ar esama baudžiamoji teisė atitinka kuriamos socialistinės visuomenės poreikius, socialistinio humanizmo reikalavimus? V. Vaitiekūno nuomone, pokyčius galėjo lemti ir Vakarų valstybių kritikos spaudimas, juolab kad Sovietų Sąjunga tuo pačiu metu aktyviau ėmėsi megzti ryšius su Vakarų valstybėmis. Tokiai prielaidai patvirtinti V. Vaitiekūnas nurodė faktą, kad dar 1955 m. Maskvoje lankėsi vienas garsiausių Harvardo universiteto teisės profesorių H. J. Bermanas. Sovietinė valdžia jį patikino, kad ruošiamasi reformuoti baudžiamąją teisę ir ketinama išleisti naujus baudžiamuosius kodeksus²³.

Be anksčiau minėtų sąjunginių Baudžiamosios teisės pagrindų, tuo pačiu metu TSRS Aukščiausioji Taryba priėmė ir du sąjunginius baudžiamuosius įstatymus: Įstatymą apie baudžiamąją atsakomybę už valstybinius nusikaltimus ir Įstatymą apie baudžiamąją atsakomybę už karinius nusikaltimus²⁴.

TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų baudžiamųjų įstatymų pagrinduose iš esmės buvo išdėstyta baudžiamosios teisės bendrosios dalies pagrindai, siekiant, kad būsiami sąjunginių respublikų kodeksai būtų unifikuoti. Taigi Sąjunginiai baudžiamųjų įstatymų pagrindai tapo savotiškais aiškiai apibrėžtais rėmais sąjunginėms respublikoms kuriant savus kodeksus, tačiau respublikinei teisėkūrai vietos buvo palikta nedaug (tik tiek, kiek tai neprieštarauja pagrindų nuostatomis): nustatyti kitokias, nei numato Pagrindai, bausmių rūšis, minimalų laisvės atėmimo laiką, kitokias, nei numato Pagrindai, atsakomybę lengvinančias aplinkybes, bandomojo laiko esant lygtiniam nuteisimui ribas, itin sunkių nusikaltimų rūšis ir kita.

Pažymėtina, kad nagrinėjant šias baudžiamosios teisės bendrosios dalies nuostatas, išeivijos teisininkai įžvelgė ir tam tikrą bandymą modernizuoti baudžiamąją teisę, grįžtant prie demokratiškų klasikinės baudžiamosios teisės principų ir nuostatų. Pirmiausia pabrėžta, kad baudžiamosios teisės ginamu gėriu tampa nebe tik sovietinė valstybė ir jos interesai, bet baudžiamasis įstatymas kaip vieną iš baudžiamųjų įstatymų uždavinių

22 Zakon SSR ot 25.12.1958 ob utverždenii osnov ugotovnovo zakonodatelstva sojuza SSR i sojuznix respublik [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <<http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6067.htm>>.

23 Vaitiekūnas, V., *supra* note 11, p. 4.

24 Zakon SSR ot 25.12.1958 ob ugotovnoj otvetstvinosti za gosudarstvennije prestuplenija [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <<http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6068.htm>>; Zakon SSR ot 25.12.1958 ob ugotovnoj otvetstvinosti za voinskie prestuplenija [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <<http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6069.htm>>.

įvardija ir piliečio teisių gynimą ir apsaugą. Antras ir bene svarbiausias laimėjimas buvo tas, kad grąžintas galioti klasikinis baudžiamosios teisės principas *nullum crimen sine lege*. Bene didžiausia sovietinės baudžiamosios teisės yda laikyta iki tolei faktiškai taikyta baudžiamojo įstatymo analogija ar net baudžiamojo įstatymo galiojimas atgaline data. Galiausiai kaip sovietinės baudžiamosios teisės represinio pobūdžio iš dalies atsisakymas įvardytas bausmių sistemos švelnėjimas, pavyzdžiui, iki tolei buvusi mirties bausmė iš dalies imta riboti. Kita svarbi naujovė, į kurią atkreipė dėmesį – panaikinta kolektyvinė baudžiamoji atsakomybė, kai už kario pabėgimą faktiškai atsakydavo ir giminė. Šie baudžiamosios teisės pokyčiai atsispindėjo ir vėliau priimtame Lietuvos TSR baudžiamajame kodekse²⁵.

Vis dėlto, kaip pabrėžė V. Vaitiekūnas, minėti įstatymų pokyčiai baudžiamojoje teisėje esminės pažangos nepadarė, greičiau buvo siekiama sukurti iliuziją, kad vykdoma teisės reforma, tačiau šie veiksmai sovietinės baudžiamosios teisės net nepriartino prie demokratiškesnių, klasikinių baudžiamosios teisės nuostatų²⁶. Analizuojant bendras sovietinės teisės nuostatas išryškinama pagrindinė problema, būdinga visai sovietinės teisės sistemai, o kartu ir visuomenei: ir visuomenė, ir teisė yra pajungti valdančiosios partijos interesams įgyvendinti ir dar tokiu būdu, kad partijai nėra svarbus legitimumas, teisė čia nėra institucijų veiklos matas, yra ne įstatymo primatas, o partijos interesų, tikslų viršenybė²⁷. D. Krivickas pabrėžė, kad sovietinė visuomenė nepasitikėjo teise ir teisingumo institucijomis, pasitikėjimas buvo pakirstas ir dėl įsivešėjusios korupcijos.

Sovietinė Lietuvos Respublika Baudžiamąjį kodeksą parengė ir Aukščiausiojoje Taryboje priėmė 1961 m. birželio 26 d. (įsigaliojo rugsėjo 1 d.). Įsigaliojus šiam kodeksui, Lietuvos teritorijoje Sovietų Rusijos Federacijos baudžiamasis kodeksas neteko galios. Naujasis Baudžiamasis kodeksas iš esmės tik formaliai rengtas savarankiškai, nes sąjunginės respublikos tiesiog net nedrįso atskirai rengti kodeksus, o palaukė naujo RTFSR baudžiamojo kodekso, kuris visiems tapo vos ne privalomu pavyzdžiu. Šis faktas neliko nepastebėtas emigrantinėje spaudoje, tiesa, čia vertinimų būta įvairių. Kairiųjų politinių pažiūrų emigrantai netgi sveikino Lietuvos TSR sugebėjus kodifikuoti baudžiamąją teisę – to niekaip nepavyko Lietuvai padaryti 1918–1940 m. Prieškario Lietuvos teisininkas ir aktyvus JAV lietuvių emigrantų bendruomenės narys V. Rastenis kategoriškai oponavo tokiems pasisakymams: „Kas toje srityje, „LTSR“ pavadiniai, Lietuvai duodama dabar, kaip tik nėra savi Lietuvos baudžiamieji įstatymai. Tai yra tik vertimas iš rusų kalbos Maskvoje pagaminto baudžiamųjų įstatymų stereotipo, „suteikiamo“ visoms sovietinės imperijos „suvereninėms“ respublikoms. „Respublikinių įstatymų“ leidėjai vertime turi teisę įrašyti tik savus aptinkamus pavadinimus ir kur ne kur kokį specifinį dėsnį, susijusį su kuo nors ryškiau išsiskiriančiomis ūkinėmis ar

25 Vaitiekūnas, V. *Vidurnakčio sargyboje. Rinktiniai raštai. I tomas*. Chicago, 1993, p. 163; Rastenis, V. Naujų įstatymų kruša ant Lietuvos. Maskva taikosi prie viešosios nuomonės. *Dirva*. 1961, 99: 3–4.

26 Vaitiekūnas, V., *supra* note 11, p. 74.

27 Krivickas, D. Įstatymų ir teismų sprendimų vykdymas okup. Lietuvoje. *Teisininkų žinios*. 1958, 25-26: 2–3.

geografinėmis sąlygomis.⁴²⁸ Toks vertinimas, nors ir teisingas, tačiau perdėm neigiamas, menkinęs likusių sovietinėje Lietuvoje teisininkų, kodekso rengėjų, bandymus individualizuoti, įmanomai pritaikyti teisę sovietinei Lietuvai. Vis dėlto kodekso rengėjai buvo įsprausti į griežtus sąjunginių sovietinių baudžiamųjų įstatymų nuostatų rėmus.

2. Bandymai analizuoti atskiras sovietinės baudžiamosios teisės nusikaltimų sudėtis ir bendra sovietinės baudžiamosios teisės kritika

Vadovaujantis anksčiau aptartais sąjunginiais baudžiamųjų įstatymų nuostatais, Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba priėmė keletą baudžiamųjų norminių aktų: 1959 m. gegužės 22 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas išleido įsaką „Dėl atsakomybės už neteisėtą stovybinių medžiagų įsigijimą“, tos pačios dienos Prezidiumas priėmė įsaką „Dėl atsakomybės už kludymą vaikams ar paaugliams išeiti visuotinį privalomą mokymą“. Buvo nustatyta baudžiamojo atsakomybė tėvams arba globėjams, taip pat pareigūnams, piktybiškai kludžiusiems vaikų ir paauglių privalomam mokymui. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1959 m. gegužės 22 d. įsaku pakeitė ir papildė Baudžiamojo kodekso (RTFSR) 136 ir 137 straipsnius ir nustatė tyčinio nužudymo sunkinančias aplinkybes. Tokiomis aplinkybėmis laikė: 1) savanaudiškas paskatas, kerštą, chuliganizmą; 2) tikslą nuslėpti kitą nusikaltimą; 3) kartotinumą, arba padarytų asmens, bausto už sunkų kūno sužalojimą, nužudymą vienu metu keleto asmenų; 4) turint pareigą specialiai rūpintis nužudytuju arba pasinaudojant bejėgiška jo padėtimi; 5) būdą, pavojingą daugelio žmonių gyvybei, arba žiauriai kankinant nužudytąjį. Pastarosios baudžiamosios teisės novelos išeivių teisininkų dėmesio nesulaukė.

Sovietinių baudžiamosios teisės šaltinių analizei emigrantai skyrė dėmesio, tačiau to negalėtume pasakyti apie atskiras nusikaltimų sudėtis. Kokios galėjo būti priežastys? Kaip anksčiau minėta, tokių tyrinėjimų būklę lėmė menkesnės baudžiamosios teisės specialistų pajėgos, taip pat tai nebuvo labai aktualūs klausimai to meto emigrantinės spaudos skaitytojams. Todėl vengta detalesnės atskirų nusikaltimų analizės, o žvelgta per kitų teisės šakų normas, pateikiant bendro pobūdžio pastabas.

Dėmesio atskiroms nusikaltimų sudėtims skyrė ir atlikti jų analizę iš esmės bandė tik V. Vaitiekūnas ir D. Krivickas.

Suprantama, didžiausias dėmesys skirtas valstybiniais nusikaltimams. Kitos nusikaltimų rūšys iš esmės nelabai buvo analizuojamos, dažniausiai spaudoje atskirais straipsniais tik atpasakojamas jų turinys²⁹. Iš tokių straipsnių ryškėja ir kita priežastis, kodėl teisininkai emigrantai nesiryžo išsamiau panagrinėti šių klausimų – straipsniuose remtasi dažnai ne pačiu įstatymu, o tik sovietinės Lietuvos spaudos (pvz., „Tiesos“)

28 Rastenis, V. Naujų įstatymų kruša ant Lietuvos. 1. Didžiuojasi „savais“ įstatymais, nors ir „didžiųjų brolių“ padiktuotais. *Dirva*. 1961, 97: 3.

29 Rastenis, V. Naujų įstatymų kruša ant Lietuvos. Degtindarių ir girtuoklių baudimas. *Dirva*. 1961, 117: 3.

įstatymų ar jų pakeitimų aprašymu. Taigi emigrantams trūko ir tiesioginių šaltinių, juo lab kad dauguma jų nedirbo mokslinio darbo, todėl problemiškas tapo šaltinių prieinamumas.

V. Vaitiekūnas netgi pateikė išsamią sovietinių valstybinių nusikaltimų genezę, konstatuodamas, kad 1958 m. TSRS Aukščiausiosios Tarybos priimtas įstatymas, numatantis baudžiamąją atsakomybę už valstybinius nusikaltimus, iš esmės panaikino iki tolei buvusius kontrevoliucinius nusikaltimus ir ėmė formuoti atskirą valstybinių nusikaltimų grupę. Atsiranda nauja sudėtis – išdavystė, naikinama kolektyvinė atsakomybė ir kita, tačiau kartu pabrėžiama, kad pokyčiai pernelyg menki, o iš esmės daugiau keičiasi tik frazeologija³⁰.

Vadinamosios M. Gorbačiovo *perestroikos* metais teisininkų emigrantų dėmesio sulaukė Lietuvoje vykę bandymai reformuoti sovietinę teisę. 1998 m. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas padarė anksčiau minėto įstatymo, numatančio baudžiamąją atsakomybę už valstybinius nusikaltimus, pakeitimus. Po pakeitimų atsirado naujos sudėty: viešas kurstymas nuversti sovietinę valdžią, (7 str.), valstybės organų ar viešųjų organizacijų įžeidimas arba diskreditacija (11¹ str.) ir kitos. D. Krivickas išanalizavęs šias sudėtis ir remdamasis JAV teisininkų ir politikų nuomone konstatavo, kad šie įstatymų pakeitimai buvo priimti ne siekiant reformuoti baudžiamąją teisę, bet iš esmės siekiant persekioti būsimus disidentus, valdžios kritikus, gavusius žodžio laisvę, ir kartu tokiu būdu sovietinė valdžia pati ėmėsi riboti deklaruotą žodžio, spaudos laisvę, viešumo principą³¹.

Nagrinėdami sovietinę teisę, sovietinius baudžiamuosius įstatymus, o ypač atskiras nusikaltimų sudėtis, išeivijos teisininkai nurodydavo ir pagrindinę sovietinės teisės ydą – teisę, teisės sistema yra pavaldi partijai ir jos interesų tenkinimui. Sovietinė baudžiamoji teisė nepripažįsta „rule of law“ principo, todėl įstatymų leidėjas iškelia valstybę kaip labiausiai gintiną gerį, o piliečio, asmens interesams tenka tik antraeilis vaidmuo. Šioje teisinėje sistemoje teisė tėra valdančiosios klasės įrankis. Baudžiamosios teisės prasme sovietinė baudžiamoji teisė tapo puikiu įrankiu klasės interesams saugoti, o žmogaus teisių apsauga baudžiamuoju įstatymu tiesiog negarantuojama³².

Išvados

1. Išeivijos teisininkai, sugebėję organizuoti tolesnius teisės tyrinėjimus, iš dalies atkreipė dėmesį ir į sovietinės baudžiamosios teisės problematiką. Vis dėlto dėmesys čia sutelktas į baudžiamosios teisės šaltinių raidą, šių teisės šaltinių pasirodymo priežasčių nagrinėjimą.

2. Sovietinės baudžiamosios teisės analizė ir vertinimai iš esmės apsiribojo tik bendro pobūdžio pastabomis arba teisės sistemos, principų kontekste atidžiau panagrinėjant tik baudžiamosios teisės atsakomybės principus. Išsamesnės atskirų nusikaltimų analizės iš esmės nebuvo, ir tai paaiškinama tuo, kad išeiviai ne visuomet galėjo remtis

30 Vaitiekūnas, V., *supra* note 11, p. 42–45.

31 Krivickas, D. Teisės reformos kažikurie bruožai. *Naujoji Viltis*. 1989, 22: 106–109.

32 *Ibid.*, p. 103; Vaitiekūnas, V., *supra* note 11, p. 74–75.

tiesiogiai šaltiniais ar jų turiniu, taip pat buvo rašoma ne specialistams, o plačiam skaitytojų ratui skirtoje literatūroje.

3. Nepaisant nurodytų tyrinėjimų trūkumų, išveivų atliktas sovietinės baudžiamosios teisės vertinimas yra reikšmingas kaip pirmasis lietuviškoje literatūroje kritiškas bandymas, o nubrėžti bendrieji įtvirtintų Vakarų demokratijų teisės nuostatų bei principų ir sovietinės baudžiamosios teisės skirtumai yra puikus atspirties taškas tolesniems Lietuvos sovietinės teisės tyrinėjimams.

Literatūra

- Abramavičius, A.; Čepas, A.; Drakšienė, A.; Nocius, J.; Pavilionis, V.; Prapiestis, J.; Švedas, G. *Baudžiamoji teisė. Antras papildytas leidimas*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
- Andriulis, V. *Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918 II 16–1940 VI 15) teisinės sistemos kūrimo bruožai*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1998.
- Andriulis, V.; Maksimaitis, M.; Pakalniškis, V.; Pečkaitis, J. S. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
- Brazinskas, J. Baudžiamoji materialinė teisė. *Naujienos*. 1975, 276.
- Klimka L. Iš Vilniaus baroko į Vokietijos barakus. *Mokslo Lietuva* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <<http://www.lms.lt/ML/200413/20041320.htm>>.
- Konstitucija (Osnavnoj zakon) Sojuzia Sovietskich Socialističeskich Respublik (1936.12.05) [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/chapter/2/#1200>.
- Konstitucija Sojuzia Sovietskich Socialističeskich Respublik (1924.01.31) [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1924/red_1924/5508661/chapter/1/#2000>.
- Krivickas, D. Įstatymų ir teismų sprendimų vykdymas okup. Lietuvoje. *Teisininkų žinios*. 1958, 25-26.
- Krivickas, D. Teisės reformos kažikurie bruožai. *Naujoji Viltis*. 1989, 22.
- Lietuvių enciklopedija*. 37 tomas. Boston, 1985.
- Maksimaitis, M. *Valstybės taryba Lietuvos teisinėje sistemoje (1928–1940)*. Vilnius: Justitia, 2006.
- Masiulis, B. Valstybės Taryba. *Teisininkų žinios*. 1958, 25-26.
- Rastenis, V. Naujų įstatymų kruša ant Lietuvos. Degtindarių ir girtuoklių baudimas. *Dirva*. 1961, 117.
- Rastenis, V. Naujų įstatymų kruša ant Lietuvos. 1. Didžiojasi „savais“ įstatymais, nors ir „didžiųjų brolių“ padiktuotais. *Dirva*. 1961, 97.
- Raulinaitis, V. P. Okupanto įsakymų teisinė vertė. *Tėvynės sargas*. 1954, 11.
- RTFSR baudžiamasis kodeksas su pakeitimais iki 1940 lapkričio 15 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys. 1941.
- Stravinskas, P. Teisininkai, nepalūžkime! *Teisininkų žinios*. 1955, 11.
- Vaitiekūnas, V. *Vidurnakčio sargyboje. Rinkiniai raštai. I tomas*. Chicago, 1993.
- Vaitiekūnas, V. *Sovietinis teisingumas. Postalininių sovietinių pagrindinių baudžiamųjų įstatymų apžvalga*. New York, 1958.
- Zakon SSR ot 25.12.1958 ob utverždenii osnov ugolovnovo zakonodatelstva sojuzia SSR i sojuznix respublik [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <<http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6067.htm>>.
- Zakon SSR ot 25.12.1958 ob ugolovnoj otvetstvinosti za gosudarstvennije prestuplenija. [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <<http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6068.htm>>.
- Zakon SSR ot 25.12.1958 ob ugolovnoj otvetstvinosti za voinskie prestuplenija [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-02]. <<http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6069.htm>>.

SOVIET CRIMINAL JUSTICE EVALUATION IN LITHUANIAN IMMIGRANTS LAWYERS RESEARCH

Gintaras Šapoka

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *In the history of Lithuania during the period between the two world wars, the criminal law sources were received from Russia (Criminal Statute of 1903) and adapted for the requirements of those States, where the conditions of life were notably different from those in Lithuania. The Criminal Statute of 1903 was the main criminal law source in Lithuania until 1940.*

Prior to the second occupation—the return of the Soviets—tens of thousands of Lithuanian citizens fled to the West, including a very large segment of the intelligentsia, university lecturers, professors and many lawyers. The lawyers in emigration were very socially active and founded a paper of law research—“Teisininkų žinios.”

The article deals with the works and research of the emigration lawyers B. Nemickas, V. Vaitkevičius, P. Raulinaitis, V. Rastenis, D. Krivickas and others, in which they deal with the problem of Soviet criminal law. The lawyers analyse the sources of Soviet criminal law, which was the criminal law source in occupied Lithuania.

The Codes of the Soviet Russia Federation were enforced in occupied Lithuania at the end of the 1940. The 1926 Criminal code remained in force until 1960. After the death of Stalin in 1953, the Soviet Government initiated an ambitious legislative programme completed a systematic re-codification of almost the entire legal system. The first attempts were made in the field of criminal law and procedure. On 25 December 1958 the Principles of Criminal Legislation of the USSR and the Union Republics were enacted and in the following years the Soviet Lithuania drafted their own Criminal code on the basis of these Principles.

The Lithuanian emigrant lawyers analyzed Soviet criminal law resource and established that criminal law is also an area of Soviet law where the privileged position of the Soviet Communist party within the Soviet legal system is most likely to be unmasked.

Keywords: *Lithuanian emigrant lawyers, soviet criminal law, criminal law sources.*

Gintaras Šapoka, Mykolas Romeris universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedros docentas. Mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos Pirmosios Respublikos teisės sistemos ir teisinės minties palikimas.

Gintaras Šapoka, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Philosophy of Law and Legal History, associate professor. Research interests: the heritage of the legal system and legal thought of the First Republic of Lithuania.

